

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒՄԸ ՀՀ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Սուվարյան Յու.Մ.[†]

Ամփոփում: Պատմական Հայաստանում պահպանվել է զինված ուժերի կազմակերպման գլխավոր սկզբունքը՝ ըստ մակարդակների ուղիղ ենթակայությունը, իսկ պետական մակարդակում՝ թագավոր-սպարապետ-նախարարներ (բղեշխներ, իշխաններ) հրամանների անմիջական շղթան թե՛ խաղաղ տարիներին, թե՛ պատերազմական ժամանակաշրջանում: 2015 թ. ընդունված ՀՀ Սահմանադրությամբ և 2017 թ. կիրառվող «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսվող կարգավորումներով զինված ուժերի կառավարման լիազորություններն ապակենտրոնացված են, ինչը հանգեցնում է երկրի պաշտպանության պատասխանատվության ինստիտուտի անորոշության, անվտանգության խնդիրների խաղաղ և պատերազմական իրավիճակների միջև անհարկի տարանջատման: Ըստ այդմ առաջարկվում է զինված ուժերի կառավարման սահմանադրական բարեփոխման տարբերակ, որն ապահովում է բարձրագույն մակարդակով պետության ղեկավար (ՀՀ վարչապետ) – պաշտպանության նախարար-գործառնալիստների հրամանատարներ ուղղակի ենթակայության և պատասխանատվության շղթան: Կարևորվում է այնպիսի տնտեսական, գիտատեխնիկական և կրթական քաղաքականության նշանակությունը, որը միտված է տնտեսության նորամուծական և տեխնոլոգիական զարգացմանը, վերջինիս և գիտության միջև կապերի սերտացմանը, քաղաքացիական նշանակության միջազգային շուկայում մրցունակ արտադրանքի հետ մեկտեղ անվտանգային նշանակության, զինված ուժերի մարտունակության բարձրացմանը նպաստող ապրանքատեսակների արտադրությանը:

Բանալի բառեր. անվտանգություն, զինված ուժեր, պաշտպանության նախարարություն, գլխավոր շտաբ, զինված ուժերի մարտունակություն, տնտեսություն, գիտություն

JEL Classification: H11, H83, O21, O43.

1. Ներածություն

Ի սկզբանե պետության ստեղծման կարևոր խնդիրներից էր կազմավորել լեգիտիմ ուժային կառույցներ, որոնց նպատակը երկրում ան-

* Հոդվածը վերադրվել է «Հայկական բանակ» հանդեսից, 2021 թ., թ. 2 (108):

† ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, +374010521362, suvaryan@sci.am

վտանգ միջավայրի պահպանումն է, ինչի շնորհիվ կարող են զարգանալ տնտեսությունը, մշակույթը, գիտությունը, բնակչության համար ապահովվել նորմալ կենսապայմաններ, իսկ պետության համար՝ կայացման և ամրապնդման իրական հնարավորություններ: Աշխարհի յուրաքանչյուր երկրի առումով անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների աղբյուր են հարևանների տարածքային նկրտումները, տարբեր պատճառներով սահմանների խախտումները, հետախուզական-դիվերսիոն ռիսկերը, բնակչության տարբեր խավերի և անհատների միջև բախումները սեփականության ու այլ շահերի համար: Նշված անվտանգային ռիսկերը կանխարգելելու և բնակչության համար խաղաղ միջավայր ապահովելու նպատակով ստեղծվում են պետության զինված ուժերը, անվտանգության ծառայությունները, ոստիկանությունը: Թվարկված կառույցները մշտապես կազմել են սկզբում պետական, իսկ այնուհետև հանրային կառավարման համակարգի կարևորագույն բաղադրիչները, իսկ դրանց գործունակության արդյունավետությունը պայմանավորել է պետության անվտանգության և հզորության մակարդակը:

Պետության զինված ուժերի առաքելությունը գերազանցապես նրա տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության ապահովումն է: ՀՀ Սահմանադրության (2015) 14.1 հոդվածում ամրագրված է. «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և սահմանների անձեռնմխելիությունը»¹: Նման բովանդակությամբ ձևակերպումներ հանդիպում են բազմաթիվ այլ պետությունների հիմնական և զինված ուժերի մասին օրենքներում նույնպես: Սակայն զինված ուժերի գործունեության նպատակասլացությունը և արդյունավետությունը պայմանավորվում են բազմաթիվ գործոններով, որոնց թվում առանցքային են դրանց կառավարման կառուցակարգը և տեղը հանրային կառավարման համակարգում: Մինևույն ժամանակ չափազանց կարևոր է երկրում իրականացվող տնտեսական, գիտատեխնիկական, կրթական քաղաքականությունը, որը վիթխարի նշանակություն ունի զինված ուժերի նյութատեխնիկական և կադրային ապահովման գործում: Նրանց մարտունակության մակարդակի բարձրացման համար

¹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփոխություններով): Ե., «Պաշտոնական տեղեկագիր», 2019, էջ 16:

առանձնահատուկ նշանակություն ունի տնտեսություն–գիտություն կապը:

Ստորև պատմատրամաբանական և համեմատական վերլուծությամբ փորձ է արվել բնութագրելու բանակի կառավարման սահմանադրական, տնտեսական, գիտակրթական բարեփոխումների գերակայությունները:

2. Զինված ուժերի կառավարումը պատմական Հայաստանում

Հայկական պետականությունը, ինչպես հայտնի է, սկիզբ է առնում Ուրարտուից կամ Վանի թագավորությունից (մ. թ. ա. 9–10-րդ դարեր), որին հաջորդել է Երվանդունիների թագավորությունը (մ. թ. ա. 6–2-րդ դարեր): Զինված ուժերի կառավարման խնդիրը կոփարակվի նրանց հաջորդող Մեծ Հայքի, Բագրատունիների հայոց և Կիլիկյան Հայաստանի թագավորությունների օրինակով:

Նշված երեք հայկական պետականությունների ժամանակաշրջանում կարևորագույն դեր էր վերապահված զինված ուժերին: Բանակի առաքելությունը, ինչպես բոլոր պետություններում, երկրի տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության պաշտպանությունն էր: Մեծ Հայքի թագավորությունում (մ. թ. ա. 189 թ. – մ. թ. 428 թ.), ինչպես վկայում են պատմական աղբյուրները, հատկապես «Զորանամակը», բանակի ընդհանուր թվաքանակը շուրջ 120 հազար էր: Նա բաղկացած էր արքունական ու նախարարական զորագնդերից: Առաջինը, ներառյալ Մաղխագին և Հայր Մարդպետին ենթարկվող հատուկ զինյալ զորախմբերը (10+15 հազար մարդ), եղել է 65 հազար, նախարարական զորագնդերի թվաքանակը՝ 84 հազար մարդ²: Երկրի ռազմական գործերը վարում էր սպարապետը, իսկ զորքերի գերագույն հրամանատարը թագավորն էր³:

Բագրատունյաց Հայաստանում կամ Բագրատունիների թագավորությունում (862–1045 թթ.) սպարապետը պետության կարևորագույն պաշտոններից մեկն էր: Նա գլխավորում էր արքունական և իշխանների (մարզպետական) զորքերը: Պետության կազմի մեջ մտնող առանձին թագավորությունները նույնպես ունեին իրենց սպարապետները⁴: Զորքի ընդհանուր թիվը Գագիկ Ա-ի օրոք հասնում էր 100

² Տե՛ս «Հայոց պատմություն», հ. 2, գիրք 1 (IV դարի սկիզբ – IX դարի կես), Ե., «Զանգակ», 2018, էջ 401:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 398:

⁴ Տե՛ս «Հայոց պատմություն», հ. 2, գիրք 2 (IX դարի կես – XVII դարի առաջին կես), Ե., «Զանգակ», 2014, էջ 66-68:

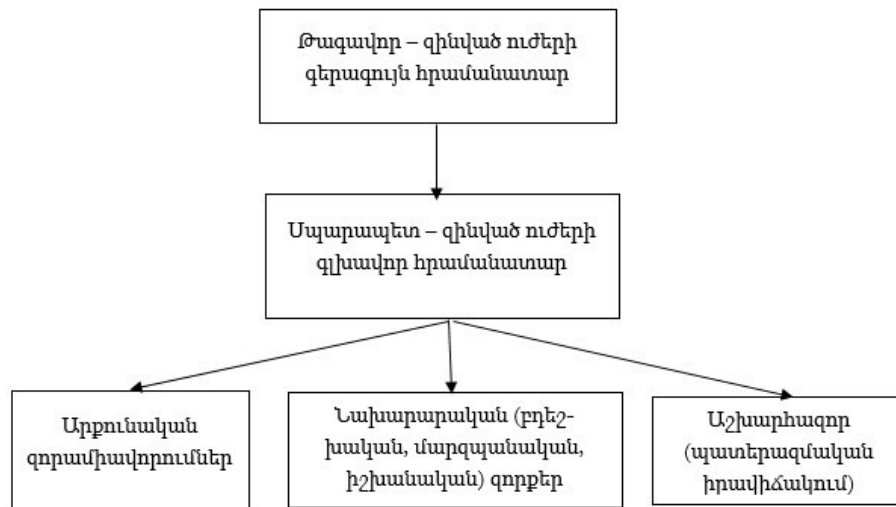
հազարի, որից մարզպետական՝ 45 հազար մարդ, մնացածը արքունական զորախմբի մարտիկներն էին⁵:

Կիլիկյան Հայաստանում մեծ իշխանապետության (1080-1198 թթ.) և թագավորության (1198-1375 թթ.) շրջաններում նույնպես բանակը բաղկացած էր արքունական և իշխանական (նախարարական) զորագնդերից: Այստեղ ստեղծվում էին զինված ուժեր նաև եկեղեցու հովանու ներքո, իսկ ծովափնյա սահմանների պաշտպանության համար՝ նավատորմ⁶: Ի դեպ, պատերազմական իրավիճակում կանոնավոր բանակի հետ միասին ճակատամարտերին բոլոր պետականությունների օրոք մասնակցել է նաև գյուղացիներից ու քաղաքաբնակներից կազմված աշխարհագորքը:

Մեծ Հայքի և Բագրատունյաց Հայաստանի նման Կիլիկյան Հայաստանում ևս զինված ուժերի գերագույն հրամանատարը թագավորն էր, իսկ գլխավորը՝ գունդստարը (սպարապետը)⁷:

Այսպիսով, պատմական Հայաստանում զինված ուժերի կառավարման համակարգը կարող է ներկայացվել հետևյալ գծանկարով (տե՛ս գծանկար 1):

Գծանկար 1. Զինված ուժերի կառավարման համակարգը պարմական Հայաստանում

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 70:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 416, 417:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 415:

Հայկական պետականության տարբեր փուլերում ընդհանուր դրական առանձնահատկությունն այն է, որ պահպանվել է զինված ուժերի կազմակերպման գլխավոր սկզբունքը՝ ըստ մակարդակների ուղիղ ենթակայությունը, իսկ պետության մակարդակում՝ թագավոր-սպարապետ-նախարարներ (բդեշխներ, իշխաններ) հրամանատարության անմիջական շղթան թե՛ խաղաղ, թե՛ պատերազմական տարիներին: Բանակը մարտունակ կարող է դառնալ խաղաղ տարիներին, և այդ առումով այն մշտապես պետք է լինի պետության գլխավորի ուշադրության կենտրոնում, իսկ սպարապետը շարունակ զբաղվի զինված ուժերի կատարելագործման, զինամթերքի արդիականացման չափազանց կարևոր գործով: Այս առումով ուշագրավ է Մովսես Խորենացու գնահատականը՝ տրված բանակի վերագինման՝ Տիգրան Մեծի գործելակերպին, ինչը հաջողություններ էր բերել նրա ղեկավարությամբ գործող հայոց բանակին. «Հետևակ կովոդները ձիավոր դարձան, պարսերով կովոդներն հաջող աղետնավորներ, լախտերով կովոդները զինվեցին սրերով ու տեգավոր նիզակներով, մերկերը (զինվորներ, որոնք զրահներ կամ վահաններ չէին կրում - Յու. Սուվարյան) պատվեցին վահաններով ու երկաթե զգեստներով: Եվ երբ նրանք մի տեղ հավաքվեին, միայն նրանց արտաքին տեսքն ու նրանց պահպանակների ու զենքերի փայլն ու շողքը բավական էին թշնամիներին հալածելու և վանելու»⁸:

Խիստ էական է նաև բանակի մարտունակության բարձրացման գործում տնտեսության և գիտակրթական համակարգի անընդհատ առաջընթացը, որին դեռ կանդրադառնանք:

3. Զինված ուժերի կառավարման սահմանադրական կարգը

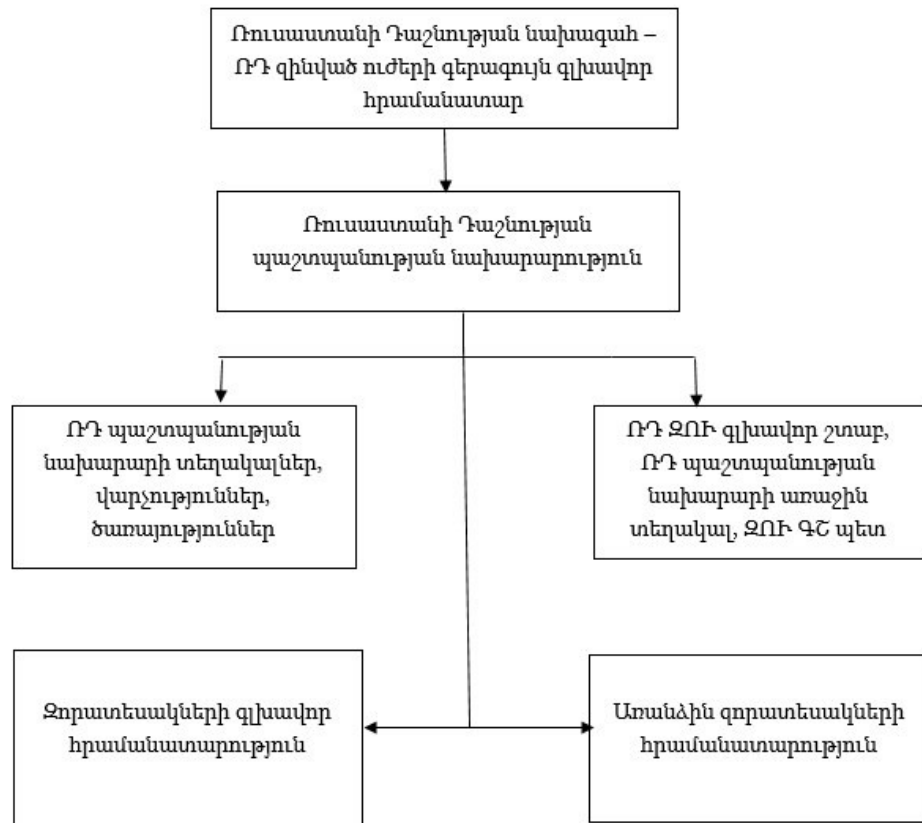
Զինված ուժերի ամբողջությունը բարդ և խոշոր կառույց է՝ իրեն բնորոշ առանձնահատկություններով և կառավարման որոշակի աստիճանակարգով ու սկզբունքներով: Սույն հետազոտության մեջ մեր խնդիրը հանրային կառավարման համակարգում բանակի ղեկավարման սահմանադրական կառուցակարգի դիտարկումն է: Զինված ուժերին բնորոշ ենթակայական խիստ աստիճանակարգը և տարբեր մակարդակների հրամանատարների անձնական պատասխանատվության սկզբունքները ցանկալի, նույնիսկ անհրաժեշտ է, որ արտացոլվեն նաև պետության հիմնական օրենքում: Այս պահանջը հստակ իրագործվել է բազմաթիվ երկրների, հատկապես հետխորհրդային, բանակի

⁸ Մ. Խորենացի, Պատմություն Հայոց, Ե., 1968, էջ 111:

ավանդույթ ունեցող հիմնական օրենքներում: Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 87-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ՌԴ Նախագահը պետության զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատարն է, որը, ըստ 83-րդ հոդվածի, հաստատում է ՌԴ ռազմական դոկտրինը, նշանակում է և ազատում ՌԴ զինված ուժերի հրամանատարությանը⁹:

ՌԴ-ում, ըստ էության, գործում է զինված ուժերի կառավարման հետևյալ համակարգը (տե՛ս գծանկար 2):

Գծանկար 2. ՌԴ ՁՈՒ-ի կառավարման համակարգը¹⁰

⁹ St' u Конституция Российской Федерации. М., изд.-во ОМЕГА -Л, 2006, էջ 22, 23:

¹⁰ <https://structure.mil.ru/structure/structuremorf.htm>

Նմանատիպ համակարգ կիրառվում է նաև Ոսկրախնայի և Բելառուսի հանրապետություններում¹¹:

2005 թ. ընդունված ՀՀ Սահմանադրությամբ նկարագրված նմանատիպ համակարգն ամրագրված էր իբրև Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի կառավարման կառուցակարգ: Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը ՀՀ զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատարն էր, նշանակում էր հրամանատարական կազմը, շնորհում զինվորական կոչումներ (հոդվածներ 55.12, 55.16)¹²:

Խորհրդարանական համակարգի արմատավորումից հետո փոխվեցին բանակի կառավարման սկզբունքները: ՀՀ Սահմանադրությամբ (2015 թ.) պաշտպանության ոլորտի քաղաքականության հիմնական ուղղությունները սահմանում է Անվտանգության խորհուրդը (հոդված 155.2): Իսկ զինված ուժերը կառավարության ենթակայության ներքո են (հոդված 155.1): Զինված ուժերի զինվորական ամենաբարձր պաշտոնատար անձը գլխավոր շտաբի պետն է, որը ոչ պատերազմական ժամանակ ենթակա է պաշտպանության նախարարին (հոդված 155.3): Պատերազմի ժամանակ զինված ուժերի գերագույն հրամանատարը Վարչապետն է (հոդված 155.4)¹³:

«Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով (հոդված 16.2) զինված ուժերի ղեկավարումն իրականացնում է ՀՀ պաշտպանության նախարարը, բայց նույն հոդվածի 3-րդ կետով «զինված ուժերի անմիջական հրամանատարը զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետն է»: Այսպիսի ձևակերպումներով հստակ չէ, թե ով է պատասխանատվություն կրում բանակի մարտունակության վիճակի և մյուս խնդիրների պատշաճ իրագործման համար: Թեև ըստ հոդված 17-ի՝ գլխավոր շտաբը պաշտպանության նախարարության ենթակա մարմին է, սակայն այդ պարագայում գլխավոր շտաբի պետը պետք է գտնվեր նախարարի ենթակայության ներքո, մինչդեռ նույն այդ օրենքով այդպես չէ, և շտաբը գործում է որպես ինքնուրույն կառույց:

Զինված ուժերին առնչվող լիազորություններ ունի նաև ՀՀ Նախագահը: Նա Վարչապետի առաջարկությամբ օրենքով սահմանված

¹¹ St'u Закон республики Беларусь о вооруженных силах РБ, статья 9, <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=V19201904>, Закон о вооруженных силах Украины, https://kodeksy.com.ua/ka/o_vooruzhennyh_silah_ukrainy.htm

¹² St'u Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփոխություններով), Ե., «Պաշտոնական տեղեկագիր», 2005, էջ 44-46:

¹³ St'u Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփոխություններով), Ե., «Պաշտոնական տեղեկագիր», 2019, էջ 62, 63:

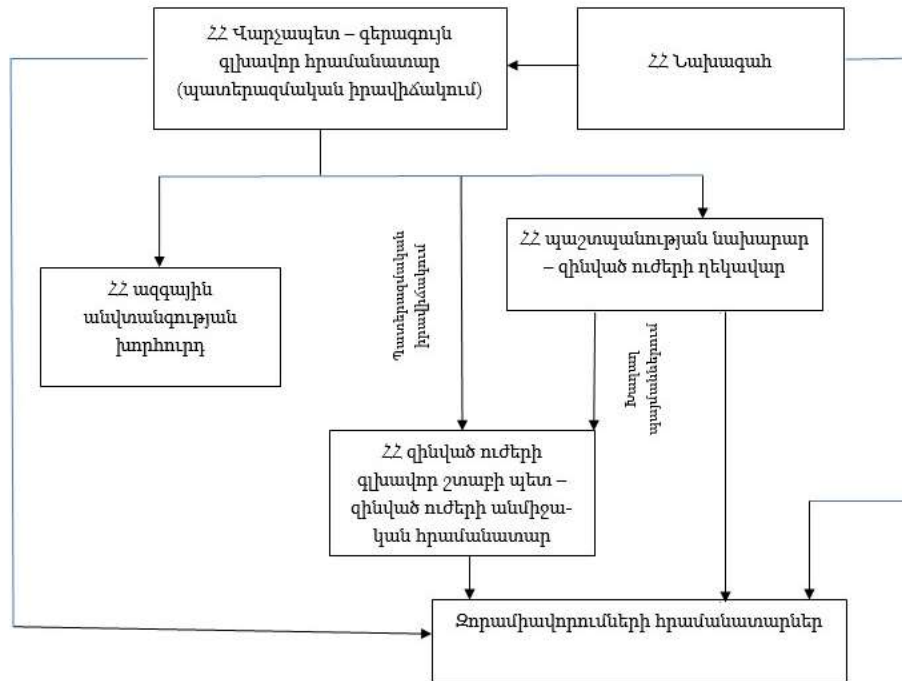
դեպքերում և կարգով նշանակում և ազատում է զինված ուժերի և մյուս զորքերի բարձրագույն հրամանատարությանը, շնորհում է բարձրագույն զինվորական կոչումներ (հոդված 133)¹⁴:

Միաժամանակ ՀՀ Սահմանադրության 152-րդ հոդվածի 3-րդ կետով ամրագրվում է. «Յուրաքանչյուր նախարար ինքնուրույն ղեկավարում է նախարարությանը վերապահված գործունեության ոլորտը»¹⁵:

Զինված ուժերի կառավարման ներկայացված սահմանադրական դրույթների բազմությունից բխում են հետևյալ եզրակացությունները.

1. ՀՀ Սահմանադրության 152.3-րդ հոդվածը պաշտպանության նախարարի առումով չի կարող գործել, քանի որ զինված ուժերի կառավարման լիազորություններն ապակենտրոնացված են, ինչը հանգեցնում է նաև երկրի պաշտպանության պատասխանատվության սահմանակարգի անորոշության (գծանկար 3):

Գծանկար 3. ՀՀ զինված ուժերի կառավարման համակարգն ըստ գործող սահմանադրության

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 56:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 62:

2. Չի ապահովվում զինված ուժերին բնորոշ ըստ աստիճանակարգության հրամանների և պատասխանատվության շղթան. գլխավոր շտաբի պետը բոլոր իրավիճակներում՝ իբրև գործողությունների ռազմավարական և մարտավարական պլանավորման մարմնի պատասխանատու, ինչը հայտնի է դեռևս Ալեքսանդր Մակեդոնացու ժամանակներից, պետք է ենթարկվի պաշտպանության ոլորտի գլխավոր պատասխանատուին՝ նախարարին, վերջինս էլ՝ գերագույն հրամանատարին:

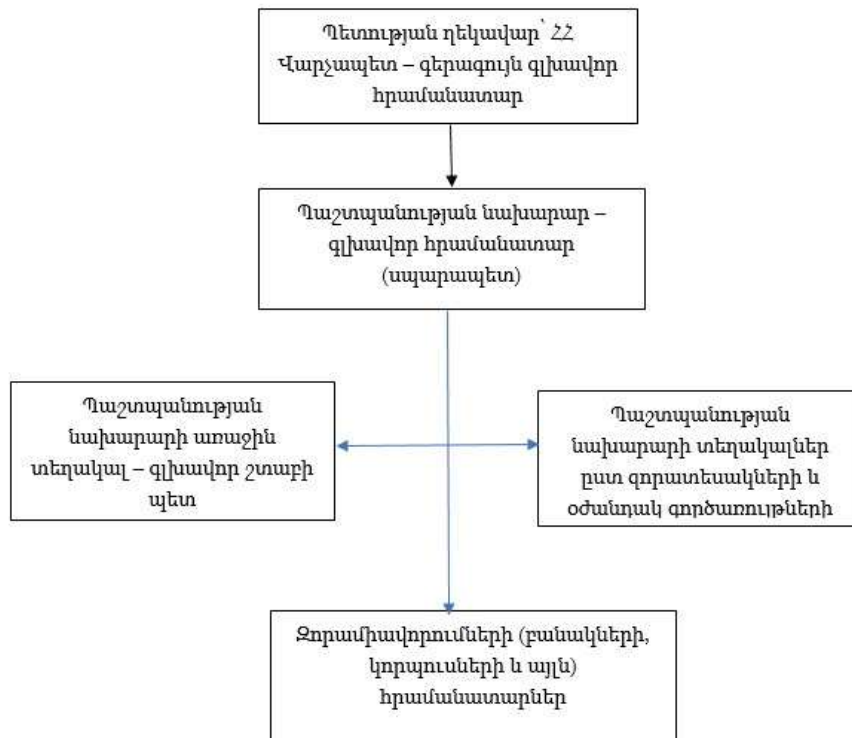
3. Պաշտպանության գործն սկսվում է խաղաղ ժամանակներից, բանակի մարտունակությունը պետք է ապահովվի այդ ընթացքում, ուստի կառավարման մարմինների, հատկապես գլխավոր, լիազորությունները տարբերակել ըստ խաղաղ և պատերազմական իրավիճակների արդյունավետ չէ: «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում, որն ընդունվել է 2017 թ. նոյեմբերի 15-ին, պարզաբանվում է «պաշտպանություն» տերմինի իմաստը. «ՀՀ տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը և անվտանգությունը, այդ թվում՝ քաղաքացիների պաշտպանվածությունը, ռազմական սպառնալիքներից ապահովելու նպատակով խաղաղ ժամանակ և ռազմական դրության պայմաններում քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, տեղեկատվական, սոցիալական, իրավական և այլ բնույթի միջոցների կիրառման ու միջոցառումների իրականացման ընդհանրություն»¹⁶: ՀՀ պաշտպանության կազմակերպման վերաբերյալ 5-րդ հոդվածում ներառված են 17 միջոցառումներ, որոնք պետք է իրագործվեն խաղաղ ժամանակներում: Դրանց թվում են ռազմական սպառնալիքի կանխատեսումը, գնահատումը, կանխարգելման միջոցառումների պլանավորումը, բարձր մարտունակություն և պատրաստվածություն ունեցող զինված ուժերի, մյուս զորքերի, ռազմաարդյունաբերական համալիրի զարգացումը, ռազմական գործի, ռազմական գիտության և ուսուցման կազմակերպումը, անհրաժեշտ քանակությամբ զենքի ու ռազմամթերքի, ռազմական տեխնիկայի, պարենի և այլ նյութական պաշարների կուտակումը¹⁷:

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Պաշտպանության մասին», հոդված 3.1, <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150214> :

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, հոդված 5:

Ընդհանրացնելով վերևում շարադրվածը՝ նշենք, որ նպատակահարմար է վերանայել կամ բարեփոխել երկրի պաշտպանության կառավարման վերաբերյալ օրենսդրական բազան և գործադրել զինված ուժերի ղեկավարման հետևյալ համակարգը (գծանկար 4):

Գծանկար 4. ՀՀ զինված ուժերի կառավարման համակարգը
(բարձրագույն մակարդակ)

4. Զինված ուժերը, տնտեսությունը, կրթությունը և գիտությունը
Իրենց զլխավոր առաքելությունն իրագործելու համար զինված ուժերը յուրաքանչյուր երկրում վիթխարի կառույց են և արտադրանքի, տեխնոլոգիաների, զիտական գաղափարների, որակավորված կադրերի խոշոր սպառող: Սակայն բանակը սովորական սպառող չէ, այլ այնպիսի կառույց է, որը պայմանավորում է պետության անվտանգային միջավայրը, ուստի նա թելադրող կամ պատվիրատու սպառող է, որի պահանջած արտադրանքը, կադրերը, տեխնոլոգիական լուծումները պետության համար ունեն բախտորոշ նշանակություն:

Ավելին, 21-րդ դարում բանակի մարտունակությունն զգալիորեն կախված է պետության տնտեսության, կրթության, գիտության զարգացման աստիճանից և դրանց նվաճումների կիրառման հնարավորություններից:

Պատմական աղբյուրների վկայությամբ հին և միջնադարյան Հայաստանում գիտակցում էին, որ «...երկրի տնտեսական առաջընթացը բանակը զինելու, նյութապես ապահովելու ամուր հիմք է ստեղծում», «հայոց գործի համար զինահանդերձանքի արտադրությունը խթանում է արհեստագործության զարգացումը»¹⁸:

Միաժամանակ ակնհայտ է, որ իբրև պահանջարկ ստեղծող՝ բանակը նաև խթանում է առաջարկը, աշխատատեղերի առաջացումը: Սակայն զինված ուժերի մարտունակության առումով չափազանց կարևորվում են թողարկվող արտադրանքի որակը, կիրառվող տեխնոլոգիաների արդիականությունը, կրթության ու գիտության միջազգային մրցունակության մակարդակը և նպատակասլացությունը: Այս առումով չափազանց կարևորվում է երկրում իրագործվող տնտեսական և գիտակրթական քաղաքականությունը: Սա է նաև մեկն այն պատճառներից, որ անհրաժեշտ է դարձնում պետության ղեկավարի գերագույն գլխավոր հրամանատար լինելը նաև խաղաղ պայմաններում, երբ տնտեսական, հատկապես գիտատեխնիկական, նպատակասլաց զարգացմամբ կարող է ապահովվել զինված ուժերի բարձր մարտունակությունը: Այս գործում կարևորվում է նաև պաշտպանության նախարար-գլխավոր շտաբի պետ երկյակի ամենօրյա զուգակցված հոգսը՝ ըստ անհրաժեշտության պատվիրելու տնտեսությանը՝ ռազմաարդյունաբերական համալիրին, գիտությանը և կրթական հաստատություններին այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է զինված ուժերի կարողությունների աճին: Աշխարհաքաղաքական և մեր տարածաշրջանի ահագնացող մարտահրավերների պայմաններում բանակի մարտունակության բարձրացման գերխնդիրը համազոր է հայ ժողովրդի վաղնջական հողատարածքներում հայոց պետականության պահպանությանը և զարգացմանը: Այդ առումով ստորև հակիրճ կդիտարկենք իրականացվող տնտեսական, գիտատեխնիկական և կրթական քաղաքականության որոշ ցուցանիշներ ու դրանց հրատապ փոփոխության գերակայությունները:

¹⁸ Տե՛ս «Հայոց պատմություն», հ. 2, գիրք 2, «Միջին դարեր» (IX դարի կես- XVII դարի առաջին կես), Ե., 2014, էջ 71:

Տնտեսական իրական քաղաքականության արդյունքներն արտացոլվում են երկրի համախառն ներքին արդյունքի և արտահանման կառուցվածքում, որն արտահայտում է թողարկված արտադրանքի տեսականին, դրա տեխնոլոգիական մակարդակը և մրցունակությունը:

Ցավոք, ՀՀ-ում համախառն ներքին արդյունքի ճյուղային կառուցվածքը, որը, ի թիվս վերը նշվածի, նաև բովանդակում է իրական տնտեսության և ծառայությունների ոլորտի զարգացման ուղղությունները և հիմնական արդյունքները, ինչպես նաև արտահանման կառուցվածքը նպաստավոր չեն բանակի խնդիրների լուծման առումով: Տնտեսական զարգացման որակի առումով իմ որոշ հրապարակումներում¹⁹ արժարժեղ են տնտեսական քաղաքականության խնդիրները, այստեղ անհրաժեշտ են համարում կրկնել որոշ դրույթներ:

ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տեղեկություններով 2017-2018 թվականներին* ՀՆԱ-ի կառուցվածքում տիրապետող է այն ոչ դրական միտումը, ըստ որի՝ հարաբերաբար ավելի արագ են աճում ոչ թե իրական տնտեսության ու գիտատար արտադրանք թողարկող ճյուղերը, այլ առևտրի, կացության և հանրային սննդի, զվարճությունների ոլորտները: ՀՆԱ-ում մշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը 11 % է, գյուղատնտեսությանը՝ 14-15, ծառայություններինը՝ ավելի քան 25 %: Արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքում հանքագործական և բաց հանքերի շահագործման ոլորտի բաժինը 15,5 % է, մշակող արդյունաբերությանը՝ 69,8 %, որում սննդի արտադրության տեսակարար կշիռը գերակշռող է՝ 63,3 %, իսկ թեթև արդյունաբերությանը՝ 4,6, մեքենաշինական արտադրանքինը՝ 2,3, քիմիական և դեղագործական արտադրությունների բաժինը՝ 1,9 %: Ուստի զուտ գիտատար արտադրանքի տեսակարար կշիռը խիստ և մտահոգիչ ցածր է՝ 4,2 %:

ՀՆԱ-ի նման կառուցվածքը հանգեցրել է նաև աշխատատեղերի, այն է՝ կադրային ներուժի նմանօրինակ կազմի, իսկ վերջինիս արձագանքով դեֆորմացվել է կրթության բոլոր մակարդակներում (բակալավրիատ, մագիստրատուրա, ասպիրանտուրա կամ դոկտորանտուրա) կադրերի պատրաստման կառուցվածքը: Հանրապետության

¹⁹ Տե՛ս Յու. Մ. Սուվարյան, Տնտեսական զարգացման որակական բնութագրիչները և գերակայությունները, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Ե., 2019, թ. 2, Յու. Մ. Սուվարյան, Կառավարման տեսության արդի հիմնախնդիրներ, Ե., 2020, էջ 152-161:

* 2019–2020 թթ. ցուցանիշները չեն դիտարկվում համավարակի (COVID- 19) և արցախյան 3-րդ պատերազմի բացասական ազդեցությունների պատճառով:

բարձրագույն կրթության համակարգի շրջանավարտների ընդհանուր թվում հումանիտար մասնագիտություններով կրթություն ստացածների տեսակարար կշիռը 2017-2018 թթ. հասել է ավելի քան 64 %-ի: Վիճակը մխիթարական չէ գիտական աստիճանաշնորհման բնագավառում: Գիտական աստիճան հայցողների, ասպիրանտուրայում սովորողների ընդհանուր թվում գերակշռում են իրավաբանական, տնտեսագիտական և մյուս հումանիտար մասնագիտությունները, փոքրաթիվ են ֆիզիկամաթեմատիկական, քիմիական, կենսաբանական՝ տեխնոլոգիական փոփոխությունների ներուժ ապահովող մասնագիտություններով գիտական աստիճանի ձգտողները: Ակնհայտ է, որ ռազմավարական առումով տնտեսության և կրթության նման դեֆորմացված կառուցվածքը նպաստավոր չէ աշխարհում ընթացող տեխնոլոգիական հեղափոխության ներկա փուլում մեր երկրի դիրքավորման, տնտեսության առաջատար ճյուղերի զարգացման ապահովման և, անշուշտ, զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման առումով:

Գիտատեխնիկական քաղաքականությունը վիթխարի նշանակություն ունի տնտեսության նորամուծական զարգացման և, որ հատկապես կարևոր է, երկրում անվտանգային միջավայրի ստեղծման համար: Գիտության զարգացումը, մասնավորապես հիմնարար ուղղություններով, ընթանում է ներհատուկ օրինաչափություններով, սակայն առանց ֆինանսական, տնտեսական և խթանիչ նախադրյալների այն կարող է դանդաղել, ու գիտատեխնիկական առաջընթացը չի կարող կատարել իր առաքելությունը՝ երկրի տեխնոլոգիական վերելքի և նորաստեղծական զարգացման ապահովումը: Ահա թե ինչու անհրաժեշտ է գիտական ներուժի պահպանման երկար ժամանակ շարունակվող քաղաքականությունից աստիճանաբար անցնել ակտիվ գործողությունների՝ գիտական կազմակերպությունների տեխնոլոգիական վերելքին առնչվող հատվածի հետազոտությունները կազմակերպել պատվերային սկզբունքով՝ նպատակ ունենալով ռազմաարդյունաբերական ուղղությունների զարգացման գիտական ապահովումը*: Այդպիսով, կակտիվանա տնտեսություն-գիտություն կապը, որը վերջին տարիներին շատ թույլ է կամ անգամ բացակայում է տնտեսության

* Ի դեպ, սկսած դեռևս Անգլիայում 18-րդ դարում տեղի ունեցած արդյունաբերական հեղափոխության ժամանակներից՝ գիտության զարգացման պատահական-հավանական սկզբունքը համալրվել է դրա կազմակերպման նպատակային-ծրագրային կառուցակարգերով, որոնք առավել ընդլայնվել են 20-րդ դարի երկրորդ կեսին և 21-րդ դարում: Ուստի մեր խնդիրը ժամանակին համընթաց քայլերն են:

վերը նշված կառուցվածքի՝ գիտության համար աննպաստ փոփոխությունների պատճառով: Եթե ՀՆԱ-ի կառուցվածքում գերակշռում են ծառայությունների ոլորտի և սննդի արդյունաբերության ճյուղերը, որոնք հարաբերաբար պակաս գիտատար են, ապա գիտական հետազոտությունների արդյունքները և տնտեսության ծավալման ընթացքը միմյանց քիչ են առնչվում, գիտական արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը նվազում է, մինչդեռ հակառակ պարագայում հետազոտական աշխատանքը կարող է խթանվել՝ դրա նկատմամբ առաջարկի աճման շնորհիվ: Տնտեսություն – գիտություն առնչությունների ակտիվացումը կնպաստի ժամանակակից և հեռանկարային տեխնոլոգիական ուղղությունների զարգացմանը, որոնք հնարավորություն կընձեռեն քաղաքացիական նախանշանակման միջազգային շուկայում մրցունակ արտադրանքի հետ մեկտեղ թողարկելու նաև անվտանգային նշանակության, զինված ուժերի մարտունակության բարձրացմանը նպաստող ապրանքատեսակներ*:

Իսկ գիտական կազմակերպությունների գործունեության գնահատականը, միջազգային հրապարակումներից առաջ, կհանդիսանա երկրի տնտեսության, մշակույթի զարգացման և անվտանգության ապահովման կարևորագույն ոլորտներում եղած ավանդը: Այս դրույթի հիմնավորումը նաև այն է, որ ի սկզբանե գիտությունը զարգացել է ոչ միայն իր ամբողջականության ապահովման, բնության և հասարակության զարգացման օրինաչափությունները բացահայտելու, այլև առաջին հերթին՝ հանրությանը օգտակար լինելու համար:

* Տնտեսության և գիտատեխնիկական քաղաքականության ծրագրված կապերի շնորհիվ 20-րդ դարի 50-80-ական թվականներին հզոր վերելք ապրեցին Հայաստանի գիտությունը, էլեկտրատեխնիկական, գործիքաշինական, հաստոցաշինական, քիմիական արտադրությունները, էականորեն աճեց պլաշտիկի և ճարտարապետական ճարտարագետների, ֆիզիկոսների, քիմիկոսների և ճշգրիտ գիտությունների այլ մասնագետների անհնջը: Իսկ հանրապետության արդյունաբերության արտադրանքի ծավալում մեքենաշինության տեսակարար կշիռը 1985 թ. կազմել էր 30,3, քիմիական արդյունաբերությանը՝ 6,5, թեթև և սննդի արդյունաբերությանը, համապատասխանաբար, 24,4 և 17,8 տոկոս (տե՛ս **Ի. Մ. Կարյան**, *Управление ростом производительности труда в промышленности*. Е., 1987, сс. 108-109), այսինքն՝ զուտ գիտատար արտադրանքի բաժինը ընդհանուր ծավալում էական էր (36,8 %):

Գրականություն

1. «Հայոց պատմություն», հ. 2, գիրք 1 (IV դարի սկիզբ – IX դարի կես), Ե., «Զանգակ», 2018, 704 էջ:
2. «Հայոց պատմություն», հ. 2, գիրք 2 (IX դարի կես -XVII դարի առաջին կես), Ե., «Զանգակ», 2014, 800 էջ:
3. *Մովսես Խորենացի*, «Հայոց պատմություն», Ե., «Հայաստան», 1990, 320 էջ:
4. Конституция Российской Федерации, М., изд.-во ОМЕГА -Л, 2006, 40 ст.
5. Мин. обороны <https://structure.mil.ru/structure/structuremorf.htm>
6. Закон Республики Беларусь О Вооруженных Силах Республики Беларусь, <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=V19201904>
7. Закон Украины О Вооруженных Силах Украины (с дополнениями), https://kodeksy.com.ua/ka/o_vooruzhennyh_silah_ukrainy.htm
8. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփոխություններով), Ե., «Պաշտոնական տեղեկագիր», 2005, 94 էջ:
9. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփոխություններով), Ե., պաշտոնական տեղեկագիր, 2019, 96 էջ:
10. Հայաստանի Հանրապետության օրենքը պաշտպանության մասին, <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150214>
11. *Սովարյան Յու. Մ.*, Տնտեսական զարգացման որակական բնութագրիչները և գերակայությունները, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Ե., 2019, թ. 2:
12. *Սովարյան Յու. Մ.*, Կառավարման տեսության արդի հիմնախնդիրներ, Ե., «Գիտություն», 2020, 162 էջ:

РУКОВОДСТВО ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ В СИСТЕМЕ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ РА

Суварян Ю. М.

Аннотация. В исторической Армении сохранился главный принцип организации Вооруженных сил: прямая подчиненность по уровням, а в масштабе государства – непосредственная цепочка передачи команд царь – спарпет (главнокомандующий) – нахарары (бдешхи, князья) как в мирное, так и в военное время. По Конституции РА 2015 г. и принятому в 2017 г. Закону РА «Об обороне» предусмотрено правовое регулирование, согласно которому полномочия по управлению ВС децентрализованы, что приводит к неопределенности института ответственности за оборону страны, к неоправданной дистанцированности задач безопасности в мирное и военное время.

В связи с этим предлагается вариант конституционного реформирования системы управления ВС РА, при котором обеспечивается цепочка прямого подчинения руководитель государства высшего уровня (Премьер-министр РА) – Министр Обороны – командиры соединений. Подчеркивается важная роль такой политики в сферах экономики, науки и техники и образования, которая была бы нацелена на инновационное и технологическое развитие хозяйства, упрочение его связи с наукой, обеспечение наряду с производством конкурентоспособной на международном рынке продукцией гражданского назначения также производства продукции безопасного назначения, необходимой для повышения боеспособности и боевого потенциала ВС.

Ключевые слова: безопасность, вооруженные силы, министерство обороны, генеральный штаб, боеспособность вооруженных сил, экономика, наука

THE ARMED FORCES LEADERSHIP IN THE SYSTEM OF THE RA PUBLIC ADMINISTRATION

Suvaryan Yu. M

Abstract. In historical Armenia, the main principle of the organization of the Armed Forces has been preserved: direct subordination by levels, and on the state scale – a direct chain of command transmission “King – Sparapet (Commander-in-Chief) – Nakharars (Bdeshkhs (Viceroys), Ishkhans (princes))” both in peacetime and wartime. According to the RA Constitution of 2015 and the RA Law “On Defense” adopted in 2017, legal regulation is provided for, according to which the authorities to control the Armed Forces are decentralized, which leads to the uncertainty of the institution of responsibility for the country's defense, to unjustified distancing from security concerns in peacetime and wartime.

In these terms, an option for the constitutional reforms of the RA Armed Forces' control system is proposed, in which a chain of direct subordination “head of state at the highest level (the RA Prime Minister) – Minister of Defense – Commanders of formations” is ensured. The article highlights the key role of such policy in the spheres of economy, science and technology, as well as education, which would be targeted at the innovative and technological development of the economy, strengthening its ties with the science, and ensuring the production of security goods necessary to raise the combat effectiveness and combat potential of the Armed Forces along with the production of the civilian goods competitive on the international market.

Key words: security, armed forces, ministry of defense, general staff, combat effectiveness of the armed forces, economy, science